

NERADOSTNÉ DÔSLEDKY VÝVINOVÉHO CHÁPANIA POJMOV

PAVEL CMOREJ, Katedra logiky a metodológie vied, FFUK, Bratislava

CMOREJ, P.: Joyless Consequences of Evolutionary Understanding of Concepts.

Filozofia 45, 1990, No. 4, p.

In the paper some consequences following from the evolutionary theory of concepts which was analyzed in the paper *The Evolution of Concepts* (Filozofia 45, 1990, No. 3, p. 288—308) are examined. First the author points to a bizarre phenomenon to which no attention has been paid so far, namely: if concepts evolve really the fact must be taken into account that side by side with the evolving concept there are also concepts which represent its previous stages of evolution. Further he brings a number of antinomies which can be constructed in the evolutionary theory of concepts.

V tejto stati sa pokúsím poukázať na isté dôsledky vyplývajúce z vývinovej teórie pojmov, ktorú som skúmal v článku *Vývin pojmov* (1, s. 288—308). Pôjde mi predovšetkým o dôsledky, ktoré možno odvodiť z teórie explikujúcej výraz „vývin pojmov“ niektorým zo spôsobov uvedených v 7. odseku spomenutého článku. Nerád by som nadužíval pohostinnosť *Filozofie* a opakoval to, čo som už napísal minule, a preto budem predpokladať, že čitateľ si predchádzajúcu stať prečítal a že rozumie logickým symbolom, ktoré sa v nej používajú.

Napriek pestrej rozmanitosti logických koncepcií pojmov (podmienennej príliš rozptýleným záujmom o rozpracovanie jednotnej a ucelenej teórie) logika ako celok uvzato odmieta každé chápanie pojmov, ktoré pripúšťa netriviálne zmeny ich obsahu (bez straty totožnosti).¹ To nie je náhoda! Logika sa tu s prezieravou ostražitosťou vyhýba koncepcii, ktorá by ju zavliekla do trasoviska, ktorému sa odjakživa úzkostlivo vyhýbala — do trasoviska logických protirečení, v ktorých sa vývinová teória pojmov takrečeno utápa. Cestu k tomuto trasovisku nám ukáže nasledujúci problém.

1. Totožnosť pojmov v čase. Vyvíjajúci sa pojem P prechádza vo svojom vývine rôznymi štádiami, v ktorých vystupuje najprv ako nejaký pojem P_1 , potom ako pojem P_2 , ... a napokon ako pojem P_n , ktorý môžeme považovať za posledný vývinový stupeň pojmu P , dosiahnutý v určitom čase t_n . Ak sa pojem P naozaj vyvíja, pojmy P_1 , ..., P_n predstavujú rôzne vývinové stupne toho istého pojmu P , to znamená, že ak $i \neq j$, tak

¹ Na margo kritizovanej Fregeho koncepcie pojmov (pozri 7. odsek citovanej state) treba poznamenať, že vznikla na pozadí logickej analýzy extenzionálne chápaného jazyka matematiky, v ktorom sa modálny a temporálny rozmer potláča na nepostrehnuteľné minimum (matematický pojem má v každom svete v každom okamihu ten istý rozsah). Neskôr, v známej štúdii *Über Sinn und Bedeutung* sa Frege jednoznačne priklonil k intenzionálnemu — miestami až k hyperintenzionálnemu — chápaniu pojmov, ktoré je s doktrínou o vývine pojmov nezlučiteľné.

$P_i \neq P_j$ ($1 \leq i, j \leq n$). V akom vzťahu je pojem P k jednotlivým pojmom $P_1, \dots, P_n$? Je s nimi totožný alebo sa od každého z nich líši?

Z predpokladu, že $P = P_1, P = P_2, \dots, P = P_n$ vyplýva, že $P_1 = P_2 = \dots = P_n$, čo je v spore s predpokladom o rôznosti týchto pojmov. Na druhej strane, ak budeme predpokladať, že pojem P sa od každého z pojmov $P_1, \dots, P_n$ líši, nebudeme môcť tvrdiť, že používatelia týchto pojmov používali pojem P . Veď ak najprv používali pojem P_1 , potom $P_2, \dots$ a napokon pojem P_n , pričom pre každé i platí, že $P_i \neq P$, čo nás potom oprávňuje konštatovať, že používali aj pojem P ? Lenže kde a ako sa potom tento pojem vyvíjal?

Náročnejšieho vyznavača vývinovej teórie pojmov naznačený problém vôbec nezaskočí. Najskôr namietne, že na tento problém môže nazriť iba filozof či logik, narábajúci skostnatým metafyzickým pojmom identity, ktorý je príliš hrubý na analýzu subtilných dištinkcií, zrejúcich vo vyvíjajúcich sa pojmoch. Azda navrhne, že namiesto formálno-logickej identity = by sme mali používať príhodnejšiu reláciu, v ktorej sa berie zreteľ na čas, t. j. vzťah byť totožný s ... v čase t .² Aké vlastnosti má však tento vzťah? Ide tu o jednu trojargumentovú reláciu zloženú z trojíc $\langle X, Y, k \rangle$, kde X, Y sú pojmy a k je určitý okamih, alebo o nekonečne veľa rôznych dvojargumentových relácií $=_k$ (medzi pojmi), z ktorých každá predstavuje iba totožnosť v určitom okamihu? Znak možno zaviesť niekoľkými ťahmi ruky, ale súci operatívny pojem, ktorý má znak vyjadrovať, neraz zostáva iba zbožným želaním (navzdory opačnému a obyčajne skalopevnému presvedčeniu nejedného stvoriťela pojmu).

Nedajme sa však odstrašiť a pokúsme sa aspoň o náznak explikácie temporálnej identity. Nech $t, u, v, t_1, u_1, \dots$ sú premenné časových okamihov. Budem predpokladať, že ku každému okamihu t existuje presne jedna dvojargumentová identita $=_t$ a že každá relácia $=_k$, kde k je určitý časový okamih, je reflexívna, symetrická a tranzitívna. Predpokladať opak by znamenalo budovať teóriu, ktorá nemá s identitou nič spoločného. Na upokojenie treba dodať, že zo spomenutých vlastností relácií $=_k$ ešte nevyplýva, že ak $P_1 =_t P$ a $P =_u P_2$, tak $P_1 =_t P_2$ alebo $P_1 =_u P_2$, lebo t môže byť rôzne od u . Pojem P , identický v každom okamihu so sebou samým, môže v okamihu t splynúť s P_1 a v okamihu u s pojmom P_2 rôznym od P_1 , a to bez rizika, že v dôsledku toho splynú aj rozličné pojmy P_1 a P_2 (a my sa zamotáme do pavučiny logického sporu).

Naznačená teória relácií $=_k$ nie je príliš obsažná. Bolo by ju treba obohatiť o axiomy, ktoré by odlišili identity $=_k$ od ostatných ekvivalenčných relácií (ktoré sú tiež reflexívne, symetrické a tranzitívne). Napríklad bolo by treba uvážiť, či možno bez rizika nekonzistentnosti teórie prijať axiómu, podľa ktorej $P_1 =_t P_2$ práve vtedy, keď pre každú vlastnosť V platí, že P_1 má vlastnosť V v čase t vtedy a iba vtedy, keď P_2 má

² Termíny „vzťah“ a „relácia“ tu používam ako synonymá.

vlastnosť V v čase t. Nebolo by od vecí pouvažovať aj o iných axiómách a na ich dôsledkoch skúmať intuitívnu adekvátnosť rozšírenej teórie. Nemienim sa tu o to pokúšať, je to úloha, ktorej by sa mali zhostiť prívrženci vývinovej teórie pojmov. Ako otvorenú ponechávam aj otázku, či namiesto nekonečného množstva relácií $=_k$ by nebolo výhodnejšie zaviesť jeden trojargumentový vzťah I, pomocou ktorého by sa dala definovať každá z relácií $=_k$ takto: $P_1 =_k P_2$ práve vtedy, keď $I(P_1, P_2, k)$. V nasledujúcich úvahách vystačíme s intuitívne evidentným predpokladom, že každá relácia $=_k$ je reflexívna, symetrická a tranzitívna, a z dôvodov, ktoré som už uviedol, budeme navyše predpokladať, že ak $P =_t P_1$, $P =_u P_2$ a $t \neq u$, tak z toho ešte nevyplýva, že $P_1 =_t P_2$ alebo že $P_1 =_u P_2$ (no ani sa nevyklucuje).

2. Nevídané vývinové úkazy. Pokúsím sa ukázať, že vo vývinovej teórii pojmov možno pestovať antinómie ako šampiňóny v dobre pohnojenej pôde. K bujnému rastu tejto alarmujúcej intelektuálnej vegetácie prispieva najmä fakt, že zároveň s vyvíjajúcim sa pojmom naďalej jestvujú aj pojmy, ktoré predstavujú jeho minulé vývinové štádiá. Tento bizarný fenomén nemá vo vývine živých organizmov a ich spoločenstiev (ani vo vývine neživých fyzikálnych útvarov) nijakú obdobu a už sám osebe stačí na to, aby sme o vývine pojmov silne zapochybovali. Veď kde v prírode či v spoločnosti žijú popri vyvíjajúcich sa organizmoch aj *individuá*, s ktorými tieto organizmy kedysi vo svojej minulosti absolútne splývali?

V tejto súvislosti možno namietnuť, že na tom nie je nič nevídaného: veď v prírode často žili a žijú popri sebe biologické druhy, ktoré predstavujú rôzne vývinové stupne tej istej vývinovej línie. Napríklad u časti jedincov istého druhu D_1 sa môžu v dôsledku migrácie a zmeny životného prostredia vyvinúť nové znaky, ktoré ostatní jedinci, žijúci v pôvodnom prírodnom prostredí, nezískajú. Odlíšnosti medzi jedincami obidvoch skupín môžu byť po určitom čase také nápadné, že jedinci s novými znakmi utvoria nový biologický druh D_2 . Ak druh D_1 počas utvárania druhu D_2 nevyhynie, obidva druhy D_1 , D_2 môžu žiť v istom časovom období súčasne, a to napriek tomu, že D_2 je druh, ktorý sa vyvinul z druhu D_1 , a objavil sa neskôr ako D_1 .

V tejto námietke sa prehliada významný rozdiel medzi vývinom a existenciou druhov a jedincov. Situácia, ktorá sa v nej opisuje, je vo vývine jedinca nemysliteľná. Jestvuje azda popri terajšom A. Dubčekovi aj Dubček z roku 1968 alebo Dubček z roku 1980? Lenže úplne analogická situácia nastáva práve vo vývine jednotlivých pojmov.

O čo vlastne ide pri pojmoch? Predpokladajme, že pojem C sa vyvíjal postupným prekonávaním štádií C_1 , C_2 , ..., C_n , kde C_i je pojem, s ktorým C splýval v čase t_i a že teraz je obdobie t_n , čiže C je C_n . Zarážajúce je, že hoci C už dávno nie je ani C_1 ani C_2 , ..., C_{n-1} , pojmy C_i ($i \leq n-1$) môžu jestvovať aj vtedy, keď so zreteľom na ďalší vývin pojmu C by mali ako jeho predchádzajúce štádiá nenávratne patriť minulosti.

Napr. ak C sa vyvíjal tak, že v čase t_1 bol $\lambda x.F_1(x)$, v čase t_2 — $\lambda x.F_1(x) \wedge F_2(x)$, ..., v čase t_{n-1} — $\lambda x.F_1(x) \wedge F_2(x) \wedge \dots \wedge F_{n-1}(x)$ a teraz v čase t_n je $\lambda x.F_1(x) \wedge F_2(x) \wedge \dots \wedge F_{n-1}(x) \wedge F_n(x)$, už zo štruktúry C v čase t_n je zrejmé, že okrem C v t_n máme aj všetky jeho minulé a dávnominulé štádia. Fakt, že pre nedostatok zachovaných prameňov alebo z nejakých iných príčin isté štádia niektorých pojmov nemôžeme s istotou zrekonštruovať, tu nemá nijakú váhu.

Ešte horšie je, že neraz spolu s pojmom C môže v t_n jestvovať aj jeho *budúce* štádium C_{n+1} , od ktorého sa C v čase t_n líši. Napríklad keď v čase t_n C je $\lambda x.F(x)$ a už vtedy je známy pojem vlastnosti G, prislúchajúcej predmetom z rozsahu C, v štádiu t_n jestvuje aj pojem $\lambda x.F(x) \wedge G(x)$, ktorý možno ľahko vyjadriť pomocou výrazu, zloženého z termínov vyjadrujúcich pojem C a vlastnosť G. No pretože v ďalšom vývine poznania sa môže ukázať, že G je veľmi významnou vlastnosťou predmetov z rozsahu C, nie je vylúčené, že v čase t_{n+1} ju zahrnieme do obsahu C a výraz vyjadrujúci v t_n pojem $\lambda x.F(x)$ začneme používať vo význame $\lambda x.F(x) \wedge G(x)$. Tým sa pojem C, pôvodne totožný s $\lambda x.F(x)$, zmení na $\lambda x.F(x) \wedge G(x)$, odlišný od $\lambda x.F(x)$. Pojmom C by mohol byť trebárs pojem Človek používaný v čase t_n v zmysle Dvojnohý neoperený živočích (DZ) a vlastnosťou G vlastnosť byť rozumný (R), dobre známa už v období t_n , ktorá sa do obsahu pojmu Človek začlení až v čase t_{n+1} . Potom už v t_n popri pojme C s obsahom DZ máme aj pojem Rozumný človek ($\lambda x.C(x) \wedge R(x)$), ktorý sa líši od C, lebo R do obsahu C prenikne až v nasledujúcom období t_{n+1} .

Domnievam sa, že podobná situácia nastáva vo vývine poznania oveľa častejšie ako sa zdá na prvý pohľad. Veď prv, než obsah pojmu C ($=_{t_n} \lambda x.F(x)$) obohatíme o novú zložku G, musíme mať dobre potvrdenú hypotézu, že každý predmet s vlastnosťou F má vlastnosť G (ako dôvod pre rozšírenie C na $\lambda x.F(x) \wedge G(x)$). Ako by sme túto hypotézu formulovali a overovali, keby nám chýbal pojem vlastnosti G? Bez neho by sme si ju nemohli ani myslieť ani formulovať. A teda už v čase t_n , keď C je iba $\lambda x.F(x)$, jestvuje aj pojem $\lambda x.F(x) \wedge G(x)$, ktorým sa C stane až niekedy v budúcnosti. Nedaťme sa zmiasť tým, že v období t_n ešte nemáme (resp. nepoužívame) alebo nemusíme mať jednoduchý výraz na vyjadrenie pojmu $\lambda x.F(x) \wedge G(x)$. Dá sa vyjadriť termínom zloženým z výrazov vyjadrujúcich C a G.

Čo ako bizarný a nevývinový je úkaz, o ktorom bola reč v tomto odseku, prívrženec vývinovej teórie by mohol namietnuť, že vývin má v niektorých oblastiach objektov svoje špecifické zvláštnosti a že opísaný fenomén patrí k osobitostiam vývinu pojmov. A treba priznať, že sám poukaz na bizarnosť a neintuitívnosť nejakej myšlienky, koncepcie či teórie je slabým argumentom pre jej odmietnutie, hoci má istú váhu tam, kde je primárno pádných dôvodov pre jej uznanie alebo sú dôvody proti nemu. Žiaľ, v prípade vývinovej teórie je to nielen ďalší argument proti jej uznaniu, ale aj poukaz na fenomén, ktorý je prameňom najvážnejších

a najosudnejších trampôt, aké môžu teóriu postihnúť, totiž antinómií.

3. Antinómie vývinovej koncepcie pojmov. Pri konštruovaní antinómií budem predpokladať, že pojem C sa vyvíja konjunktívnym rozširovaním svojho obsahu postupne prekonávajúc štádiá $C_1, C_2, \dots$ (štádium C_i v čase t_i , v ktorom C je pojmom C_i), pričom platí, že ak $i \neq j$, tak $C_i \neq C_j$. Vychádzam pritom z hypotézy, že väčšina stúpcencov vývinovej doktríny uprednostní Hegelovo chápanie vývinu pojmov, ktoré som explikoval ako V_R . V takom vývine sa „nič nestráca“ a z obsahu pojmu C_j logicky vyplýva obsah každého pojmu C_i pred ním (t. j. takého, že $i < j$). Podotýkam, že by bolo márne nádejať sa, že antinómie sú konštruovateľné iba pri chápaní vývinu v zmysle explikátu V_R ; z ich konštrukcie bude zrejmé, že sa dajú formulovať aj pri ostatných chápaniach vývinu, naznačených v stati *Vývin pojmov*.

Antinómia mysleného pojmu. Podľa prijatého predpokladu vyvíjajúci sa pojem C je v čase t_i totožný s C_i a v čase t_j s pojmom C_j , odlišným od C_i . Navyše predpokladajme, že istá osoba O si v čase t_i aj v čase t_j pomyslí pojem C_i . Potom si O obidva razy pomyslí to isté, a to pojem C_i , a zároveň nie to isté, lebo v t_i si pomyslí C a v t_j pojem odlišný od C .

Túto antinómiu možno modifikovať tak, že okrem osoby O_1 , ktorá si v čase t_i pomyslí C_i , do úvahy príberieme osobu O_2 , ktorá si ten istý pojem C_i pomyslí v čase t_j . Potom si O_1 a O_2 pomyslia to isté, a to pojem C_i , a zároveň nie to isté, lebo O_1 si pomyslí pojem C a O_2 pojem odlišný od C .

Keď namiesto nociónálneho postoja, označeného v predchádzajúcom odstavci výrazom „... si myslí pojem ---“, vezmeme propozičný postoj, vyjadrený zvratom „... si myslí, že ---“ (ktorého druhý argument je tentoraz výrok vyjadrujúci súd), dostaneme tiež spor, ktorý by sme mohli nazvať *antinómiou nezmeneného názoru*. Predpokladajme, že osoba O si v čase t_i a t_j myslí, že $C_i(a)$, nie však to, že $C_j(a)$. Potom v t_i aj v t_j zastáva ten istý názor, totiž že $C_i(a)$, a zároveň nie ten istý názor, lebo vzhľadom k tomu, že $C = {}_{t_i} C_i$, v čase t_i si myslí, že $C(a)$, a v čase t_j , keď $C = {}_{t_j} C_j$, si nemyslí, že $C(a)$, lebo si nemyslí, že $C_j(a)$. Aj túto antinómiu možno upraviť pre osoby O_1, O_2 , z ktorých prvá si pomyslí že $C_i(a)$ v čase t_i , a druhá to isté a zároveň nie to isté v čase t_j .

Antinómia vyplývania z obsahu pojmu. V tomto prípade vlastne ide o celú triedu antinómií, z ktorých každá je spätá s jedným pojmom C prechádzajúcim vývinom V_R (s netriviálnymi zmenami obsahu). Nech C_i je $\lambda x.F(x)$ a C_j — pojem $\lambda x.F(x) \wedge G(x)$, pričom F a G sú nezávislé vlastnosti (čiže predmet môže mať jednu z nich a nemusí mať druhú a naopak). Predpokladajme, že v čase t_i , keď $C = {}_{t_i} C_i = {}_{t_i} \lambda x.F(x)$, nejaký predmet a má vlastnosť F , t. j. platí $F(a)$, a teda aj $C(a)$ (lebo $F(a) \equiv [\lambda x.F(x)](a) \equiv C_i(a) \equiv C(a)$). Pretože F a G sú nezávislé vlastnosti, existuje možný svet, v ktorom je pravda, že $F(a)$, ale nepravda, že $G(a)$, čiže $G(a)$ nevyplýva z $C(a)$ ($\equiv F(a)$). V čase t_j , keď $C = {}_{t_j} C_j = {}_{t_j} \lambda x.F(x) \wedge G(x)$, z toho, že $C(a)$, logicky vyplýva $G(a)$, lebo $C(a) \equiv$

$C_j(a) \equiv [\lambda x.F(x) \wedge G(x)](a) \equiv F(a) \wedge G(a)$, z čoho výrokologicky vyplýva $G(a)$. Teda $G(a)$ vyplýva aj nevyplýva z $C(a)$.

Druhou stranou tej istej mince je nasledujúca antinómia, ktorú by sme mohli nazvať *antinómiou náhodnej nevyhnutnosti*. V čase t_i , keď $C = {}_{t_i} \lambda x.F(x)$, vzhľadom na nezávislosť vlastností F a G platí, že $M(\exists x)[C(x) \wedge \sim G(x)]$ (M je operátor logickej možnosti, ktorý čítame ako „je možné, že“). V čase t_j , keď $C = {}_{t_j} \lambda x.F(x) \wedge G(x)$, zasa platí, že $L(\forall x)[C(x) \rightarrow G(x)]$, t. j. $\sim M(\exists x)[C(x) \wedge \sim G(x)]$, čiže súd $(\forall x)[C(x) \rightarrow G(x)]$ je aj nie je logicky nevyhnutný (L je operátor, ktorý čítame ako „logicky nevyhnutne platí, že“).

Antinómia neverifikovanosti. Obsah súdu určuje — aj keď nie jednoznačne — priebeh a jednotlivé kroky verifikačného procesu, v ktorom sa súd overuje. Napr. keď $C = {}_{t_j} \lambda x.F(x) \wedge G(x)$, tak pri overovaní súdu $C(a)$ budeme postupovať tak, že sa budeme snažiť zistiť, či a má vlastnosti F , G , kým pri overovaní súdu $F(a)$ sa obmedzíme na zistenie, či a má vlastnosť F . Keď C sa vyvíja, pričom platí, že $C = {}_{t_i} C_i = {}_{t_i} \lambda x.F(x)$, $C = {}_{t_j} C_j = \lambda x.F(x) \wedge G(x)$, podmienky verifikovanosti súdu $C(a)$ sa menia. Nech V je operátor „je verifikované, že“ a P operátor minulého času „bolo to tak, že“. Predpokladajme, že v čase t_i sme verifikovali súd $C(a)$ ($\equiv C_i(a) \equiv F(a)$), takže vtedy platí $VC(a)$ (čo čítame takto: je verifikované, že $C(a)$). V čase medzi t_i a t_j bude platiť, že $PVC(a)$ (čítame: bolo verifikované, že $C(a)$), lebo v skoršom čase t_i bolo verifikované $C(a)$. No pretože v t_j C je $\lambda x.F(x) \wedge G(x)$ a ešte nik nezistoval, či a má vlastnosť G (to je celkom nevinný predpoklad navyše), nie je pravda, že $PVC(a)$. Na druhej strane z pravdivosti súdu $PVC(a)$ v intervale medzi t_i a t_j vyplýva, že tento súd bude pravdivý aj v t_j a kedykoľvek v budúcnosti, takže v t_j platí, že $PVC(a)$ a nie je pravda, že $PVC(a)$.

Antinómia totožnosti vedenia. Predpokladajme, že $C = {}_{t_i} \lambda x.F(x)$, $C = {}_{t_j} \lambda x.F(x) \wedge G(x)$ a že predmet a má v obidvoch obdobiach vlastnosti F a G . Nech O_1 žije v období t_i a O_2 v období t_j , pričom obidvaja vedia, že $F(a)$, ale nevedia, že $G(a)$. Navyše predpokladajme, že to je všetko, čo vedia o a . Potom O_1 a O_2 vedia o a to isté, a to, že $F(a)$, a predsa nie to isté, lebo O_1 vie, že $C(a)$ ($\equiv C_i(a) \equiv [\lambda x.F(x)](a) \equiv F(a)$), ale nie je pravda, že O_2 vie, že $C(a)$ ($\equiv C_j(a) \equiv [\lambda x.F(x) \wedge G(x)](a) \equiv F(a) \wedge G(a)$), lebo nevie, že $G(a)$ (pretože O_2 môže vedieť, že $F(a) \wedge G(a)$ iba vtedy, keď vie, že $F(a)$ a vie, že $G(a)$). Úpravu tejto antinómie pre jednu osobu prenechávam čitateľovi.

Antinómia protirečivej predikcie. Predpokladajme, že teraz je obdobie t_i , $C = {}_{t_i} \lambda x.F(x)$ a že v t_j , nasledujúcom po t_i , $C = {}_{t_j} \lambda x.F(x) \wedge G(x)$, pričom F a G sú nezávislé vlastnosti. Ďalej nech B je operátor budúceho času „bude to tak, že“ a v t_i , t_j nech o predmete a platí, že $\sim F(a) \wedge G(a)$. Skúmame teraz predikciu $B[C(a) \wedge \sim G(a)]$ vyslovenú v t_i . V tom čase nevieme (resp. nemusíme vedieť), či je pravdivá, ale vzhľadom na nezávislosť vlastností F , G je zrejmé, že to, čo sa v nej

predpovedá, môže raz nastať, čiže slabšia verzia pôvodnej predikcie $MB(C(a) \wedge \sim G(a))$, kde M je logická možnosť, je určite pravdivá. V čase t_j , keď $C =_{t_j} \lambda x.F(x) \wedge G(x)$, $[C(a) \wedge \sim G(a)] \equiv [F(a) \wedge G(a) \wedge \sim G(a)]$, to znamená, že $[C(a) \wedge \sim G(a)]$ je kontradikcia, ktorá nemôže byť v žiadnom svete nikdy pravdivá, čo platí aj o $B(C(a) \wedge \sim G(a))$, takže $\sim MB(C(a) \wedge \sim G(a))$.

Nebudem čitateľa unúvať súkaním ďalších antinómií, môžem ho však uistiť, že zásoby priadze, z ktorej som ich súkal, sú takmer nevyčerpatelné. Podľa všetkého stačí vziať hociktorý intenzionálny alebo hyperintenzionálny operátor (tým prvým je napr. L , tým druhým „myslieť si, že“), naviniť ho na praslicu vývinovej teórie a pekne-rúče rozvrtieť vreteno svojho dôvtipu. Chápanie vývinu pojmov môžeme pritom meniť: antinómie získame pri ktoromkoľvek z pätnástich ponímaní vývinu uvedených v 7. odseku článku *Vývin pojmov*.

4. Záver. Nejednen čitateľ si podistým položí otázku: môže sa poznanie vyvíjať, keď sa nevyvíjajú pojmy? Odpoveď je jednoduchá. Vývin určitého biologického či iného systému sa predsa neodvíja tak, že sa pritom vyvíjajú všetky jeho časti na všetkých úrovniach systému. Mnohé časti a zložky systému sa iba vymieňajú, nahrádzajú novými alebo menia svoje miesto či funkciu v systéme (ako niektoré molekuly a atómy vo vývine bunky). Pojmy tvoria veľmi významnú zložku nášho poznávacieho inštrumentária. Sú to nástroje, ktoré používame (spolu s inými prostriedkami) pri kognitívnom prenikaní do reality. Ako všetky nástroje, aj pojmy časom prestávajú vyhovovať ustavične rastúcim nárokom a potrebám teórie a praxe a nahrádzajú sa primeranejšími, raz presnejšími, inokedy jasnejšími alebo obsažnejšími inými pojmami, ktoré konštituuje na základe skúseností získaných pri používaní pôvodných pojmov. Zmeny pojmového aparátu neprebiehajú vždy ako ojedinelé zámenny jedného pojmu druhým, príhodnejším. Niekedy sa presadí celá sústava pojmov, ktorá vytlačí už nevyhovujúci starý pojmový systém. Mnohých mýli okolnosť, že nové pojmy, ktoré majú slúžiť približne tým istým alebo príbuzným účelom ako staré, obyčajne vyjadrujeme pôvodnými jazykovými výrazmi.

Pojmy samy osebe sa nevyvíjajú o nič viac ako jednotlivé prístroje či technické zariadenia. Nie sú to živé, vyvíjajúce sa bunky, ale rigidné abstraktné entity, ktorých sa po čase zbavujeme podobne ako nepotrebných hmatateľných nástrojov. Skladajú sa z komponentov, ktoré do nich vložíme, skĺbených spôsobom, ktorý sami určíme.

Nepochybne jestvuje mnoho pojmov s bohatou prehistóriou. Na jej začiatku stojí veľmi vágny a temný pojem, ktorý postupne spresňujeme a vyjasňujeme. Je tento proces spresňovania a vyjasňovania vývinom jedného a toho istého pojmu? Alebo ide o celý rad rôznych, hoci veľmi príbuzných pojmov, ktoré náhodou vyjadrujeme tým istým jazykovým výrazom? Nepopieram, že z nejedného hľadiska je veľmi výhodné hovoriť o vývine alebo ešte skôr o rozvíjaní jedného pojmu. Ale nevysta-

vujeme tým teóriu pojmov riziku nekonzistentnosti? Pri analýze ostrých pojmov, na ktoré som obmedzil svoju pozornosť v tejto a predchádzajúcej stati, sa ukázalo, že neradno stotožňovať pojmy P_1 , P_2 , z ktorých jeden možno získať z druhého netriviálnym konjunktívnym rozšírením alebo ochudobnením jeho obsahu. Zmeny, ktoré sa odohrávajú pri spresňovaní a vyjasňovaní rozmazaných a nejasných pojmov, majú spravidla inú povahu. Nebolo by preto na mieste ponáhľať sa s pozitívnou odpoveďou na poslednú otázku. Fundovanú odpoveď môže poskytnúť iba logika a sémantika neostrých pojmov. Nemôžem však nepriznať, že ani v tomto prípade nepokladám vyhliadky vývinovej teórie za veľmi nádejné.

Presvedčením pravoverného vyznavača vývinovej teórie pravdepodobne neotrasú ani antinómie. Veď plagy antinómií sa možno „zbaviť“ niekoľkými spôsobmi: možno vyhlásiť, že všetky predložené explikácie vývinu sú formálno-logický podfuk, ktorý nemá so skutočným vývinom pojmov nič spoločného; možno spochybniť logické chápanie pojmov (trebárs ako príliš abstraktné), pojem ich identity, ba i logiku, ktorá sa uplatnila pri konštrukcii antinómií, prípadne aj platnosť logického zákona sporu. Lenže tak možno brániť každú koncepciu, ako vedeckú tak patafyzickú, exaktnú i nenapraviteľne konfúznú. Tento spôsob obrany je priezračne chabý a v prípade vývinovej teórie môže zavážiť až vtedy, keď táto teória bude disponovať dôkladnejšie rozpracovanou koncepciou pojmov, dostatočne rozvinutou logikou a konzistentnou teóriou identity vyvíjajúcich sa pojmov a operatívnou explikáciou zatiaľ veľmi hmlistého chápania ich vývinu. Obávam sa však, že niektorých antinómií sa vývinová teória nikdy nestrasie: vyvíjajúci sa pojem C musí prekonať aspoň dve rôzne štádiá C_i , C_j a už rozdiel medzi nimi stačí napr. na rozvinutie antinómie mysleného pojmu.

LITERATÚRA

1. CMOREJ, P.: Vývin pojmov. In: Filozofia 45, 1990, č. 3, s. 288—308.

НЕРАДОСТНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ЭВОЛЮЦИОННОГО ПОНИМАНИЯ ПОНЯТИЙ

Павел Цморей

В настоящей статье исследуются некоторые последствия, вытекающие из эволюционной теории понятий, которую автор анализировал в статье „Развитие понятий“ (Философия, 45, 1990, № 3, с. 288—308). В начале автор указывает на один странный феномен, которому сторонники эволюционной концепции до сих пор не уделяли никакого внимания: если понятия действительно развиваются, то следует полагать, что одновременно с развивающимся понятием наряду с ним существуют и понятия, которые представляют собой его прошлые стадии развития. Далее автор приводит целый ряд антиномий, которые могут быть построены в теории развития понятий.

Pavel Cmorej

In diesem Aufsatz werden einige Konsequenzen untersucht, die sich aus der Entwicklungstheorie der Begriffe ergeben, die vom Vf. im Aufsatz Entwicklung der Begriffe (Filozofia 3, 1990) analysiert wurde. Der Vf. verweist zunächst auf ein bizarres Phänomen, dem von Anhängern der Entwicklungskonzeption keinerlei Aufmerksamkeit geschenkt worden ist; wenn sich die Begriffe wirklich entwickeln, dann ist anzunehmen, dass zugleich mit dem sich entwickelnden Begriff auch Begriffe existieren, die seine vergangenen Entwicklungsstadien drastieren. Weiters führt er eine ganze Reihe von Antinomien an, die sich in der Entwicklungstheorie der Begriffe konstruieren lassen.

Poznámka redakcie

Uvedená stať P. Cmoreja úzko nadväzuje na jeho štúdiu *Vývin pojmov*, ktorú sme uverejnili v predchádzajúcom čísle nášho časopisu (Filozofia 45, 1990, s. 288–308). Čitateľovej pozornosti určite neuniklo, že autor týchto štúdií sa pokúša spochybniť tézu, ktorú prevažná časť členov nášho filozofického spoločenstva už dávno považuje za triviálnu samozrejmosť. Preto dúfame, že nebudeme mať núdzu o nesúhlasné príspevky. Redakcia uvíta každý meritórny článok na nadhodenu tému. Veríme, že najmä prívrženci napadnutej tézy vystúpia na jej obranu a že ju dokážu obhájiť aj v podmienkach, v ktorých možno istú filozofickú koncepciu nielen hlásať, ale aj kritizovať. Dobré fundovaná koncepcia nemôže v takých podmienkach nič stratiť, naopak, až v nich môže osvedčiť svoju opodstatnenosť a preukázať svoju životaschopnosť.

ERRÁTA k článku Vývin pojmov (Filozofia, 45, 1990, č. 3, s. 288–308).

Symbol n^k označuje k -ty riadok zhora na s. n a symbol n_k — k -ty riadok zdola na s. n . V riadku 292²³ ľavá zátvorka pred implikátorom je nadbytočná. V 294²⁰ má byť iba jedno a prevrátené jota. V 294₆ pred písmenom „x“ chýba prevrátené jota. V 295¹ za prvým výskytom „F“ chýba čiarka. V 295¹⁴ za „alebo“ chýba prevrátené jota. V 300²⁵ namiesto „neporúdzi“ má byť „naporúdzi“. Na s. 307 v zozname literatúry namiesto „Vedecký zákon“ má byť „Problém zákona v marxistickej metodológii vied“.